Received: November 18, 2023
Revised: February 22, 2024
Accepted: March 15, 2024

ภาพสัตว์กับการสื่อความหมายในรอยพระพุทธบาท

พระมหาอธิวัฒน์ บุตตานาง
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งนำเสนอภาพสัตว์ที่สื่อความหมายจากภาพมงคล 108 ในรอยพระพุทธบาทมีอธิบายไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แก่ คัมภีร์ชินาลังการฎีกา คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี คัมภีร์ปัชชมธุ คัมภีร์พุทธบาทมงคล คัมภีร์พุทฺธปาทลกฺขณและปฐมสมโพธิกถา โดยใช้แนวคิดสัตว์ศึกษา (animal studies) ของปีเตอร์ ซิงเกอร์ (Peter Singer) และทอม เรแกน (Tom Regan) ที่มองว่า “สัตว์ทั้งหมดมีความเสมอภาคกัน” (All animals are equal) สอดคล้องกับแนวคิดพระพุทธศาสนาคือ สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้เป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตาย ภาพสัตว์ที่พบนั้นสื่อความหมายที่เน้นการประกอบสร้างความเป็นสัตว์ 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ การให้ค่าความเป็นสัตว์ ความเท่าเทียมของสัตว์กับมนุษย์และการเคารพรูปสัตว์ในรอยพระพุทธบาท ประเด็นเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่ดำเนินไปบนพื้นฐานของมโนทัศน์เกี่ยวกับการแสดงความเสมอภาคที่เท่าเทียมระหว่างมนุษย์กับสรรพสัตว์

คำสำคัญ : ภาพสัตว์, การสื่อความหมาย, รอยพระพุทธบาท

Animal Image and the Interpretation of Buddha's Footprints

Phramaha Athiwat Buddanang
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus

Abstract

This article aims to present images of animals that convey meaning from the 108 auspicious images in the Buddha's footprint described in Buddhist scriptures, including Jinalangkaratika scriptures SumangalaVilasini Scriptures Pajjamadhu scripture Auspicious Buddhist scriptures The Buddhapadalakkhaṇa and the Pathomsombodhikatha scriptures Using the concept of animal studies (animal studies) of Peter Singer (Peter Singer) and Tom Regan (Tom Regan) which views that "all animals are equal" (All animals are equal) in line with the Buddhist concept of All beings in this world are companions of birth, old age, sickness, and death. Images of animals convey meanings that emphasize 3 main aspects of animality: valuing animality; Equality of animals with humans and respect for animal images in the Buddha's footprint. These issues reflect the relationship between humans and nature. It is based on the concept of equal equality between humans and animals.

Keywords: animal images, interpretation, Buddha's footprints

บทนำ

สัตว์ศึกษา (animal studies) เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสัตว์ในแง่มุมต่าง ๆ ได้แก่ การยึดสัตว์เป็นศูนย์กลาง (animal centric) ความพยายามในการทำความเข้าใจสัตว์ในฐานะที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human animal) เป็นแนวทางเพื่อนำเสนอให้เห็นว่าสัตว์และมนุษย์มีความเท่าเทียม ในฐานะสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน แนวคิดสัตว์ศึกษาจึงพยายามอธิบายการให้ความยุติธรรมกับสัตว์ในฐานะสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติและความเสมอภาคระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ในแง่นี้มนุษย์ควรให้ความนับถือต่อสัตว์และปฏิบัติต่อสัตว์อย่างเท่าเทียม หลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่มนุษย์กระทำต่อสัตว์ภายใต้แนวคิดแบบเผ่าพันธุ์นิยม

ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970-1980 มีนักคิดที่ได้เสนอความคิดเพื่อปลดปล่อยสัตว์ (animal liberation) คือ ปีเตอร์ ซิงเกอร์ (Peter Singer) และทอม เรแกน (Tom Regan) โดยซิงเกอร์ได้เขียนบทความ ชื่อ “All Animals are Equal” เสนอว่า เราควรให้ความนับถือต่อสัตว์ เช่นเดียวกับที่เราให้ความนับถือมนุษย์ ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ต่างก็มีความเท่าเทียมกัน (Singer,1985) ขณะที่ เรแกน ประกาศชัดในบทความเรื่อง “The Case for Animal Rights” ว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสัตว์ ที่มีเป้าหมายชัดเจน 3 ประการคือ (1) ให้ยกเลิกการใช้สัตว์ในการทดลองทางวิทยาศาสตร์ (2) ให้ยกเลิกการใช้สัตว์ในการเกษตรเชิงพาณิชย์ทั้งหมด และ (3) กำจัดการใช้ประโยชน์จากสัตว์เพื่อการกีฬาและการล่าสัตว์ทุกชนิด (Regan,1985) ต่อมาแนวคิดของซิงเกอร์และเรแกน จึงได้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับสัตว์ของกลุ่มนักวิจารณ์เชิงนิเวศและนักสิ่งแวดล้อมนิยม

สัตว์ในมโนทัศน์สัตว์ศึกษาข้างต้น หมายความถึงสัตว์ตามธรรมชาติ ส่วนในข้อมูลคติชน หมายความถึงสัตว์พิเศษที่มีอาการเหมือนมนุษย์หรือเป็นบุคคลาธิษฐานของมนุษย์ รวมถึงสัตว์ในทางพุทธศาสนาซึ่งหมายรวมทั้งคน สัตว์ เทวดา และพรหมล้วนเรียกว่าสัตว์ทั้งสิ้น สอดคล้องกับแนวคิดความเสมอภาคระหว่างมนุษย์กับสัตว์อย่างชัดเจน จึงสามารถนำมโนทัศน์สัตว์ศึกษามาประยุกต์กับการศึกษาคติชนในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ว่าเป็นไปในแนวทางใด ดังที่ ธัญญา สังขพันธานนท์ (Thanya Sangkhaphanthanon, 2016) อธิบายว่า สัตว์ศึกษาในทาง

คติชนวิทยา สามารถศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ว่า เกิดจากพื้นฐานที่มาด้านใด เช่นจากวัฒนธรรม วิถีชีวิต โลกทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อ อำนาจ การเมือง สภาพภูมิศาสตร์ หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรม รวมถึงประเด็นอนุภาคและแบบเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ สัตว์ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต โลกทัศน์ ค่านิยม เช่น สัตว์ในประเพณีพิธีกรรม สัตว์ในจินตนาการ และสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษ

ข้อมูลคติชน อาจสื่อให้เห็นว่า มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสัตว์ในหลากหลายมิติในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าของมนุษย์ มักจะนำเอาเรื่องราวของสัตว์มาเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาเสมอ เห็นได้อย่างชัดเจนในนิทานอีสป ซึ่งมีถิ่นกำเนิดในวัฒนธรรมกรีกและแพร่กระจายไปทั่วโลก ก็เป็นนิทานเกี่ยวกับสัตว์แทบทั้งหมด ในขณะที่นิทานชาดกในพุทธศาสนา เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ล้วนแล้วแต่เคยเสวยพระชาติเป็นสัตว์เดรัจฉานนั้นมีอยู่ในชาดกถึง 123 เรื่อง และหากนับเป็นชนิดของสัตว์เดรัจฉานก็มีอยู่ถึง 35 ชนิด (Chalermwut Wichit, 2015)

แนวคิดสัตว์ศึกษา ในแง่ที่ว่า "สัตว์ทั้งหมดมีความเสมอภาคกัน" (All animals are equal) สอดคล้องกับแนวคิดพระพุทธศาสนาที่มองว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาให้ความเสมอภาคระหว่างมนุษย์กับสัตว์ในฐานะเพื่อนร่วมชีวิตในโลก อยู่ในสภาวะของการเวียนว่ายตายเกิดเหมือนกัน ทำให้การสร้างสรรค์วรรณกรรมเรื่องเล่า คติธรรม ข้อคิด ปริศนาธรรมในทางพระพุทธศาสนาหลากหลายเรื่อง แฝงด้วยแนวคิดความเสมอภาคระหว่างมนุษย์และสัตว์ ตลอดจนการให้ความสำคัญแสดงการนับถือสัตว์

ความหมายของสัตว์ในพุทธศาสนา จึงมีความหมายกว้างกว่าในทางทฤษฎี แต่อย่างไรก็ตาม ในบทความนี้ สัตว์ในข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาหมายถึงสัตว์ในธรรมชาติตามความหมายของทฤษฎี และสัตว์พิเศษในตำนานปรัมปราตามความหมายทางคติชน โดยใช้ข้อมูลสัตว์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือคัมภีร์ที่อธิบายลักษณะรอยพระพุทธบาทอันประกอบด้วยลวดลายมงคลร้อยแปด ซึ่งทางวรรณคดีบาลีเรียกว่า "อฏฺฐุตฺตรสตมงฺคลา" จำนวนลายที่พบเป็นภาพสัตว์เกือบกึ่งหนึ่งของจำนวนทั้งหมด โดยแต่ละภาพในคัมภีร์ได้อธิบายเชื่อมโยงให้เห็นความสำคัญของภาพสัตว์เหล่านั้นในแง่ที่แสดงความเสมอภาคกันระหว่างสัตว์ กับพระพุทธเจ้า ในเชิงสัญลักษณ์ หรือ

ตำแหน่งแห่งที่ในฐานะสัตว์ผู้นำหรือพระราชา เช่น พญาราชสีห์ หรือในการเอาลักษณะบางประการของสัตว์มาเปรียบเทียบเป็นการตีความบางส่วนที่มีลักษณะร่วมกัน เช่น พระสุระเสียงของพระพุทธเจ้าดังนกการะเวก เป็นต้น นับเป็นการสื่อความหมายให้มนุษย์ได้เห็นคุณค่าของความเป็นสัตว์ซึ่งมีความเท่าเทียมกันกับมนุษย์ที่สามารถอธิบายได้อย่างสมเหตุสมผล

แหล่งที่มาของภาพสัตว์ในรอยพระพุทธบาท

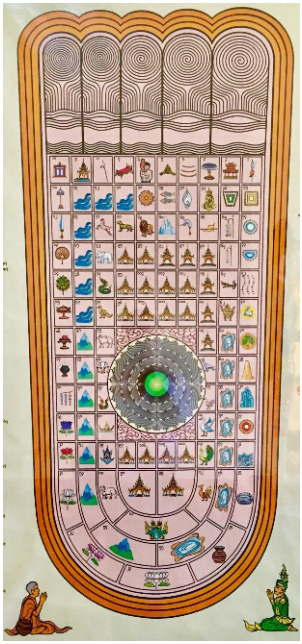
ผู้เขียนได้รวบรวมแหล่งที่มาของภาพสัตว์ในรอยพระพุทธบาท จากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา 6 คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์ชินาลังการฎีกา คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี คัมภีร์ปัชชมธุ คัมภีร์พุทธบาทมงคล คัมภีร์พุทฺธปาทลกฺขณและปฐมสมโพธิกถา โดยเฉพาะคัมภีร์พุทฺธปาทลกฺขณ เป็นคัมภีร์ที่พระคันถรจนาจารย์รจนาขึ้นเพื่ออธิบายเรื่องอัฏฐุตตรสตมหามงคล กล่าวคืออธิบายลายลักษณ์มงคล 108 ในรอยพระพุทธบาท โดยเปรียบคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์โดยธรรมาธิษฐานและบุคคลาธิษฐาน แสดงรูปวัตถุธรรมเปรียบนามธรรม ถือเป็นการอธิบายให้เห็นความหมายทางธรรม ต้นฉบับคัมภีร์นี้จารด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี มีข้อความระบุว่าจารขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2292 ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าประพันธ์ขึ้นเมื่อใดและใครเป็นผู้ประพันธ์ปัจจุบันคัมภีร์ดังกล่าวนี้เก็บรักษา ณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร และมีการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว (PhraBuddhagosacaraya,1965)

คัมภีร์พุทฺธปาทลกฺขณ กล่าวถึง ภาพมงคล 108 ในรอยพระพุทธบาท ดังนี้

“ภาพพระแสงหอก ภาพแว่นส่องพระพักตร์ ภาพดอกพุดซ้อน ภาพสายสร้อย ภาพต่างหู ภาพถ้วยภาชนะ ภาพพระแท่นที่ประทับ ภาพปราสาท ภาพขอช้าง ภาพซุ้มประตู ภาพเศวตฉัตร ภาพพระขรรค์แก้ว ภาพกำหางนกยูง ภาพพระมงกุฎ ภาพเถาวัลย์แก้ว ภาพพัดแก้ววาลวิชชนี (พัดขนทราย) ภาพพวงดอกมะลิภาพดอกบัวแดง (บัวขาบ) ภาพดอกบัวขาว ภาพดอกบัวหลวงชมพู ภาพดอกบัวหลวงขาว ภาพกระออมมีน้ำเต็ม ภาพถาดมีน้ำเต็ม ภาพมหาสมุทรทั้งสี่ ภาพจักรวาล ภาพป่าหิมพานต์ ภาพภูเขาสิเนรุ ภาพดวงอาทิตย์ ภาพดวงจันทร์ ภาพดวงดาว ภาพทวีปใหญ่ทั้งสี่ ภาพทวีปน้อยสองพัน ซึ่งเป็นบริวาร ภาพพระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยข้าราชบริพาร ภาพสังข์ขาวทักษิณาวัฏ

ภาพปลาทองคู่ ภาพกงจักรคู่ ภาพแม่น้ำใหญ่ 7 สาย ภาพสระใหญ่ 3 สระ ภาพภูเขาใหญ่ 7 เทือก ภาพพญาครุฑ ภาพพญาจระเข้ ภาพธงชัย ภาพธงแผ่นผ้า ภาพพระเก้าอี้แก้ว ภาพพัดโบกทอง ภาพภูเขาไกรลาส ภาพพญาราชสีห์ ภาพญาเสือโคร่ง ภาพพญาเสือเหลือง ภาพพญาม้าพลาหก ภาพพญาช้างอุโบสถ ภาพพญาช้างฉัททันต์ ภาพพญาวาสุกรีนาคราช ภาพพญาหงส์ทอง ภาพพญาไก่เถื่อน ภาพพญาโคอุสภราช ภาพพญาช้างเอราวัณ ภาพมังกรทอง ภาพแมลงภู่ทอง ภาพท้าวมหาพรหมสี่พักตร์ ภาพเรือทอง ภาพบัลลังก์แก้ว ภาพพัดใบตาล ภาพเต่าทอง ภาพแม่โคลูกอ่อน ภาพกินนร ภาพนางกินนรี ภาพนกการะเวก ภาพพญานกยูง ภาพพญานกกระเรียน ภาพพญานกจากพราก ภาพพญานกพริก ภาพเทวโลกชั้นกามาพจร 6 ชั้น ภาพมหาพรหม โลก 16 ชั้น" (Fine Arts Department, 1997)

จากภาพมงคล 108 ในรอยพระพุทธบาทนี้ ผู้เขียนจะเลือกเฉพาะภาพสัตว์ ซึ่งมีอยู่จำนวน 26 ภาพ ได้แก่ สังข์ขาว ปลาทองคู่ พญาครุฑ พญาจระเข้ พญาราชสีห์ เสือโคร่ง พญาเสือเหลือง พญาม้าพลาหก พญาช้างอุโบสถ พญาช้างฉัททันต์ พญาวาสุกรีนาคราช พญาหงส์ทอง พญาไก่เถื่อน พญาโคอุสภราช พญาช้างเอราวัณ มังกรทอง แมลงภู่ทอง เต่าทอง แม่โคลูกอ่อน กินนร นางกินนรี นกการะเวก พญานกยูง พญานกกระเรียน พญานกจากพราก พญานกพริก ประกอบการวิเคราะห์ในประเด็นการให้ค่าความเป็นสัตว์ในรอยพระพุทธบาท ความเท่าเทียมของสัตว์กับมนุษย์ในรอยพระพุทธบาทและการให้ความนับถือต่อรูปสัตว์ในรอยพระพุทธบาท

ภาพที่ 1 สัญลักษณ์มงคล 108 ในรอยพระพุทธบาท

(Thailand – Burma: Because our lands are next to each other, 2018)

1. การให้ค่าความเป็นสัตว์ในรอยพระพุทธบาท

ภาพมงคลในรอยพระพุทธบาท เป็นภาพจักรวาลทัศน์ ภพภูมิ สัตว์ พืช วัตถุสัญลักษณ์ที่สื่อความเป็นมงคล โดยเฉพาะภาพที่สำคัญคือภาพสัตว์ ปรากฏอยู่จำนวน 25 ภาพ ภาพสัตว์เหล่านี้ มีคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อาทิ คัมภีร์ชินาลังการฎีกา คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี คัมภีร์ปัชชมธุ คัมภีร์พุทธบาทมงคล คัมภีร์พุทฺธปาทลกฺขณ และ ปฐมสมโพธิกถา ได้แสดงภาพสัตว์และอธิบายความหมายให้ความสำคัญหรือคุณค่าความเป็นสัตว์เทียบกับพุทธลักษณะสัพพัญญูผู้รู้ทุกสิ่งอย่าง เหนือโลกเหนือจักรวาล ภาพสัตว์ถูกสร้างให้เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า โดยมุ่งมองที่พฤติกรรมและลักษณะสำคัญของสัตว์เปรียบกับพุทธคุณ พุทธบารมีที่แผ่ครอบจักรวาลผ่านมโนทัศน์เกี่ยวกับสัตว์ มีทั้งสัตว์ในฐานะพระราชา สัตว์ในโลกความจริง สัตว์ในเทพนิยาย ดังต่อไปนี้

1.1 การให้ค่าความเป็นสัตว์ในฐานะผู้นำหรือพระราชา

การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เรียกว่าสังคม มนุษย์จะนิยามตนเองว่าเป็นสัตว์สังคม นั่นก็คงหมายความว่ามนุษย์ก็คือสัตว์ชนิดหนึ่งที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม และผู้ที่แข็งแกร่ง กล้าหาญที่สุดจะถูกคัดเลือกขึ้นมาเป็นผู้นำ เป็นหัวหน้า เช่นเดียวกับมโนทัศน์ที่มองว่าราชสีห์คือเจ้าแห่งป่า เป็นมุมมองที่มนุษย์ให้คุณค่าแก่สังคมสัตว์ว่าเสมอเหมือนกันกับสังคมมนุษย์ ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล และคัมภีร์พุทธปาทลกฺขณได้กล่าวถึงสัตว์ในรอยพระพุทธบาทว่าเป็นพญา อาจเป็นเพราะว่าต้องการจะชี้ให้เห็นความเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในเผ่าพันธุ์ของสัตว์ถูกยกให้เป็นพญาของสัตว์เผ่าพันธุ์นั้น เท่าเทียมกับพระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ในโลกมนุษย์ ดังตัวอย่าง เช่น *พญาจระเข้ (สุงสุมาররาชา)* หมายถึง พระสัพพัญญุตญาณ ดังคำอธิบายในมงคลข้อที่ 42 ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำรงอยู่ในพระสัพพัญญุตญาณ เพื่อจะรักษาพระองค์และรักษาชาวโลกทั้ง 3 ไว้ มิให้ตกในอบายภูมิทั้ง 4 เช่นเดียวกับพญาจระเข้ ดำรงอยู่ในเภสกลาวัน หรือสระบัว เพื่อรักษาตนและหมู่ญาติของตนให้ปลอดภัย *พญาราชสีห์ (สีหราชา)* มีอธิบายในมงคลข้อที่ 47 ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกอบด้วย พระเวสารัชชญาณ ไม่เกรงกลัวอะไร มีความแกล้วกล้าในธรรม ด้วยพระพุทธลีลา เสมือนพระยาราชสีห์ที่ประกอบด้วยการบันลือสีหนาทของตน ไม่เกรงกลัวอะไร ยืนอยู่สง่างามยิ่งนัก และ*พญาเสือโคร่ง (พยัคฆราชา)* พระผู้มีพระภาคเจ้าเปรียบเหมือนพยัคฆราชที่รู้รอบทั่วสารทิศ เพราะทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ (Fine Arts Department, 2016)

จะเห็นได้ว่า การอธิบายความหมายภาพสัตว์มงคลที่ถูกยกย่องให้เป็นพญา โดยการเปรียบเทียบลักษณะ กริยาอาการของสัตว์ที่อาจมองว่าดูต่ำต้อย แต่ความเป็นจริงลักษณะบางประการของสัตว์นั้น มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถเลียนแบบได้ แต่พระพุทธเจ้ามีคุณสมบัติเช่นนั้น การอธิบายความหมายในลักษณะนี้จึงเป็นการสร้างค่าความเป็นสัตว์ในลักษณะความเป็นผู้นำ เป็นพญาเป็นราชา เสมอเหมือนพระพุทธเจ้ามีค่ายิ่งกว่าความเป็นมนุษย์ธรรมดาทั่วไป

1.2 การให้ค่าความเป็นสัตว์ในฐานะสัตว์เทพนิยาย

ภาพมงคลเกี่ยวกับสัตว์ประเภทต่อมาที่ปรากฏในรอยพระพุทธบาท คือสัตว์ที่เป็นเทพนิยาย ซึ่งไม่มีชีวิตอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง อาจเป็นสัตว์ป่าหิมพานต์

สัตว์ในสวรรค์ สัตว์ที่เป็นตัวละครในตำนานปรัมปรา ตำนานเกี่ยวกับศาสนา ในทางพระพุทธศาสนาก็มองว่าเป็นกลุ่มสัตว์ที่ถือกำเนิดในภูมิแห่งดิรัจฉาน การปรากฏของสัตว์ประเภทนี้ในวรรณกรรมเรื่องเล่าต่าง ๆ มักปรากฏในแนวมหัศจรรย์ เหนือธรรมชาติ มีพลังวิเศษที่มนุษย์ธรรมดาไม่มี ในแง่นี้ก็นับว่าเป็นการสร้างค่าของความเป็นสัตว์เช่นกัน ดังตัวอย่าง เช่น *พญาครุฑ (สุปัณณราชา)* ในมงคลข้อที่ 41 อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้พระวชิรญาณ คือ พระอรหัตมรรคญาณและพระอรหัตผลญาณ กำจัดกิเลส 1,500 อันเป็นข้าศึกฝ่ายตรงข้ามของพระองค์ เช่นเดียวกับพญาครุฑกำจัดพญานาค ซึ่งเป็นข้าศึกศัตรู *พญาช้างเอราวัณ (เอราวัณโญนาคราชา)* ช้างทรงของพระอินทร์ที่เกิดจากบริวารของมฆมาณพ 33 คนในเรื่องมฆมาณพ อรรถกถาธรรมบทในมงคลข้อที่ 56 อธิบายว่า พระยาช้างเอราวัณ หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งอยู่ในอริยธรรม ทรงยินดีในศีลสาระ คุณสาระอันยิ่งใหญ่ตลอดกาลเป็นนิตย์ ดุจพญาช้างที่ตั้งอยู่ในอริยมรรค และ*นกการเวก (กรวิโก)* พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมด้วยพระสุรเสียงที่ไพเราะยิ่งนัก ในมงคลข้อที่ 67 ได้กล่าวถึง นกการเวก ว่าหมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม คือมรรคผลนิพพาน กล่าวคือ โลกุตตรธรรม 9 แก่สัตว์ทั้งหลายด้วยพระสุรเสียงที่ไพเราะยิ่งนัก พระองค์จึงได้รับพระนามว่า กรวิโก (Fine Arts Department, 2016)

การอธิบายความหมายของสัตว์เทพนิยายในรอยพระบาทในรูปแบบของการเปรียบเทียบคุณสมบัติ ลักษณะเด่นของสัตว์กับพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่านอกเหนือจากสัตว์ในโลกมนุษย์แล้วที่ทางพระพุทธศาสนาให้ความมีค่าในฐานะเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายแล้ว สัตว์ในจินตนาการก็ได้สร้างความมีค่า ยกย่องให้เป็นผู้วิเศษมีอำนาจเสมอเหมือนพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่พึ่งสูงสุดของเทวดาและมวลมนุษย์

1.3 การให้ค่าความเป็นสัตว์ในโลกความจริง

การให้ค่าความสัตว์ในประเด็นนี้ กล่าวถึงสัตว์ที่เราสามารถพบเห็นลักษณะเด่นและพฤติกรรมได้อยู่บ่อยครั้ง ตามชื่อในประเด็นที่เรียกว่าสัตว์ในโลกความจริง ในคัมภีร์พุทฺธปาทลกฺขณ ได้อธิบายลักษณะเด่นและพฤติกรรมเหล่านี้เปรียบเทียบกับพุทธลักษณะของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างเช่น *แมลงภู่ทอง (สุวัณโณภมโร)* ในมงคลข้อที่ 58 กล่าวถึงแมลงภู่ทอง หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคบหาบริษัท 4

ทรงกำจัดมานะในใจของบริษัทเหล่านั้นให้ขาดได้ เปรียบพระองค์ดังผึ้ง เคล้าคลึงละอองเกสรใหม่จากดอกไม้ทั้งหลาย โดยไม่ทำลายต้นให้เสียหาย *เต่าทอง (สุวัณโณกัจฉโป)* ดังมงคลข้อที่ 63 ว่าเต่าทอง หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตัดกิเลสทั้งหมดด้วยวชิรญาณ คือ อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ เพราะเหตุนี้พระองค์จึงได้รับการถวายพระนามว่า สุวณฺณกจฺฉโป และ*แม่โคลูกอ่อน (สุวัจฉกา คาวี)* มีอธิบายในมงคลข้อที่ 64 ว่าโคลูกอ่อน หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโลกุตตรธรรม 9 มีชื่อว่า อมตมหานิพพาน แก่ชาวโลกทั้ง 3 ด้วยพระมหากรุณาของพระองค์ ดุจแม่โคที่มีใจเมตตารักลูกของตนด้วยความกรุณายิ่งใหญ่ (Fine Arts Department, 2016)

ลักษณะเด่นและพฤติกรรมของสัตว์ในโลกของความเป็นจริงนั้น หากพิจารณาจากคำอธิบายตามคัมภีร์ก็มีลักษณะไม่ต่างจากประเภทของสัตว์ผู้พระราชาและสัตว์ในเทพนิยาย กล่าวคือเปรียบสิ่งที่มองเห็นเป็นรูปธรรมจากสัตว์กับพุทธคุณลักษณะซึ่งเป็นนามธรรมซึ่งยากอธิบายให้เห็นภาพได้ แต่อย่างไรก็ตามการที่คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้อธิบายในลักษณะนี้ ชี้ให้เห็นแนวคิดที่พยายามสร้างค่าให้ความเป็นสัตว์ พฤติกรรมของสัตว์แท้ที่จริงแล้วก็ไม่ต่างอะไรจากมนุษย์ เป็นการอธิบายและเน้นย้ำในกัลยาณธรรมข้อที่ว่า มนุษย์ไม่ควรเบียดเบียนทำร้ายสัตว์

2. ความเท่าเทียมของสัตว์กับมนุษย์ในรอยพระพุทธบาท

คุณลักษณะที่ดีของสัตว์เทียบกับพุทธลักษณะที่ประเสริฐของพระพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็นความเท่าเทียมของสัตว์กับมนุษย์ได้อย่างชัดเจน ดังวิทยานิพนธ์ของอัญชลี ปิ่นรอด (Anchalee Pinrod, 1982) ที่ได้ศึกษาคัมภีร์พุทธบาทมงคล ด้วยวิธีการตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์ ซึ่งสอดคล้องกับประเด็นความเท่าเทียม เสมอภาคระหว่างสัตว์กับมนุษย์ ในพฤติกรรมที่ปรากฏร่วมกันและเหมือนกัน ระหว่างสัตว์ต่าง ๆ กับพระพุทธเจ้า โดยสามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ ดังรายละเอียดพฤติกรรมต่อไปนี้

2.1 การกำจัดศัตรู พบใน รูปพญาครุฑ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงกำจัดศัตรูคือกิเลสด้วยอรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผู้รจนาได้นำเอาลักษณะของพญาครุฑที่ต้องกำจัดพญานาคผู้เป็นศัตรู" มาเทียบกับพระพุทธเจ้าผู้ทรงกำจัดกิเลสซึ่งเป็นศัตรูของพระองค์ และรูปมังกรทองและเต่าทอง หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงตัดกิเลสด้วย อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผู้รจนาได้นำเอาลักษณะการกำจัดศัตรูของมังกร และเต่ามาเทียบกับการกำจัดศัตรูของพระพุทธเจ้า

2.2 การป้องกันตัว พบใน รูปพญาจระเข้ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระสัพพัญญุตญาณเป็นเครื่องรักษาพระองค์และชาวโลก 3 มิให้ไปสู่อบายและนรก ผู้รจนาได้นำเอาลักษณะการป้องกันตัวของพญาจระเข้มาเทียบกับการป้องกันพระองค์ของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ พญาจระเข้อาศัยอยู่ในวังวนซึ่งเป็นการรักษาตัวเอง บุตร ภรรยา และญาติพี่น้องของตนให้พ้นจากศัตรู เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงมีพระสัพพัญญุตญาณเป็นเครื่องรักษาพระองค์และชาวโลก 3 มิให้ไปสู่อบายและนรก

2.3 ความกล้าหาญ ความองอาจ พบใน รูปพญาราชสีห์ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยเวสารัชชญาณ 4 ไม่ทรงสะดุ้งเมื่อประทับอยู่ท่ามกลางบริษัท 4 ผู้รจนาได้นำเอาความกล้าหาญ ความองอาจ ความมีอำนาจของพญาราชสีห์มาเทียบกับพระพุทธเจ้าผู้กล้าหาญ องอาจ และทรงมีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง และรูปพญาเสือโคร่ง หมายถึง พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ผู้รจนาได้นำเอาความกล้าหาญ ความองอาจของเสือโคร่งมาเทียบกับความ กล้าหาญ ความองอาจของพระพุทธเจ้า เพราะเมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงมีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง

2.4 ความเป็นแม่ พบในรูปแม่โคลูกอ่อน หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อชาวโลก 3 ทรงแสดงโลกุตรธรรม 9 แก่เขาเหล่านั้น ผู้รจนาได้นำเอาลักษณะของความเป็นแม่ มาเทียบกับลักษณะของพระพุทธเจ้าผู้เป็นเสมือนแม่โคที่ให้น้ำนมคือพระธรรม แก่บุตร คือชาวโลก ด้วยความรัก และความเมตตา เหมือนกับความรักของแม่โคที่มีต่อลูกโค

2.5 การไม่เบียดเบียน พบในรูปกินนร และกินนรี หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ ไม่ทรงเบียดเบียนสรรพสัตว์ ผู้รจนาได้นำเอาลักษณะนิสัยของกินนร และกินนรี ที่ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์มาเทียบกับการไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ของพระพุทธเจ้า และรูปแมลงภู่ทอง หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงกำจัดทิฐิมานะในหัวใจของบริษัท 4 แต่ไม่ทรงเบียดเบียนบริษัท 4 ให้เดือดร้อน ผู้รจนาได้นำเอาลักษณะของแมลงภู่มาเทียบกับพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ เมื่อแมลงภู่ดูดน้ำหวานจากเกสรดอกไม้ ย่อมนำเอาละอองเกสรดอกไม้ไปโดยไม่ทำให้ดอกไม้นั้นช้ำ เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงกำจัดทิฐิมานะของบริษัท 4 โดยไม่ทำให้บริษัท 4 เดือดร้อนจากการกระทำของพระพุทธเจ้า

2.6 ความเร็ว พบในรูปพญาม้าพลาหก หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระทศพลญาณ ผู้รจนาได้นำเอาลักษณะของม้าพลาหกที่มีกำลังรวดเร็วมาเทียบกับกำลังแห่งพระทศพลญาณ ซึ่งเป็นพระญาณที่มีกำลังรวดเร็วอย่างยิ่ง ซึ่งม้าพลาหกนั้นเป็นม้าทรงของพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ม้าตัวนี้มีกำลังมาก วิ่งเร็ว สามารถไปในอากาศได้ เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จขึ้นทรงในเวลาเช้า เสด็จเลียบไปตลอดปฐพีอันมีสมุทรเป็นขอบเขต แล้วเสด็จกลับมาถึงกุสาวดีราชธานีขอทันเวลาเสวยพระกระยาหารเช้า

3. การให้ความนับถือต่อรูปสัตว์ในรอยพระพุทธบาท

คำอธิบายในคัมภีร์ปัชชมธุ อธิบายอัฏฐุตตรสตมงคล คือรูปมงคล 108 ในลักษณะคำอ้อนวอน อธิษฐาน ขอพรต่อรูปที่ปรากฏในรอยพระพุทธบาท โดยเฉพาะรูปสัตว์ คำอ้อนวอน คำอธิษฐานขอพรต่อสัตว์เหล่านี้ นับได้ว่าเป็นการแสดงความเคารพนับถือต่ออำนาจที่ปรากฏผ่านพฤติกรรมของสัตว์ต่าง ๆ ที่ถูกกล่าวถึงในรอยพระพุทธบาท ดังคำขอพรต่าง ๆ ได้แก่ ขอพรให้เกิดความสงบสุขอิ่มหนำสำราญ ขอพรให้ขจัดบาปกรรมและความชั่วร้าย ขอพรให้เป็นที่พึ่งและปกป้องคุ้มครอง ขอพรให้ได้เกิดในสวรรค์ และขอพรให้หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 การขอพรให้เกิดความสงบสุข อิ่มหนำสำราญ

การขอพรให้เกิดความสงบสุข อิ่มหนำสำราญ ได้แก่ ขอพระสังขลักษณะ (ที่มีรูปทรงดั่งสังข์) สถิตอยู่ ณ ที่พระยุคลบาท โปรดนำมาซึ่งความสงบสุข คือพระนิพพานแก่เหล่าสัตว์ในโลกนี้ ขอพระมัจฉยุคลักษณะ (ที่มีรูปทรงเหมือนดั่งปลาตะเพียน) โปรดประทานอาหารบริโภคกล่าวคือพระนิพพาน อันแวดล้อมด้วยอาหารน่าพึงใจมากมายแห่งเหล่าสัตว์ ขอสัตว์ผู้มีจิตประทุษร้ายเพราะถูกจระเข้กัด อย่าได้อาจเพื่อหยั่งลงสู่สระปทุมคือพระยุคลบาทเลย ขอมวลสัตว์ นกจากพราก มังกร นกกะเรียน นกต้อยตีวิด ผู้มาเฝ้าพระยุคลบาทอันเปรียบเสมือนสระปทุม จงเพลิดเพลินจำเริญใจ ณ เบื้องพระยุคลบาท (หรือพระนิพพาน) ตลอดนิจนิรันดร์ รวมถึงขอแม่โคนมจงผลิตน้ำนมโคกล่าวคือความปลื้มปีติยินดีแก่สรรพสัตว์ (Phra BuddhapiyaThera, 1998) แสดงให้เห็นว่า สังข์ เป็นสัญลักษณ์ของความสงบสุข ปลา นกจากพราก มังกร นกกะเรียน นกต้อยตีวิด และโค เป็นสัญลักษณ์ของความอิ่มหนำสำราญอุมดมสมบูรณ์

3.2 การขอพรให้ขจัดบาปกรรมและความชั่วร้าย

การขอพรให้ขจัดบาปกรรมและความชั่วร้าย ได้แก่การขอพรจากพญาช้างนามว่านาฬาคีรี ก็ดี พญาช้างนามว่าคิริเมขละ ก็ดี ต่างก็หายจากการตกมันแล้วน้อมศิโรราบ ไปที่พระยุคลบาทใด ขอพระยุคลบาทของพระผู้มีความแกล้วกล้าดุจพญาราชสีห์ โปรดได้ขจัดพญาช้างร้าย กล่าวคือบาปให้หมดไป ขอพระครุฑลักษณะโปรดได้กำจัดพญานาคคือความชั่วร้าย ขอพญาเสือโคร่ง โปรดได้กัดกินฝูงชนกล่าวคือความชั่วร้าย ให้สิ้นไป ขอพญาอัศวราชนามว่าวลาหกะ โปรดอย่าได้ปล่อยหมู่เวไนย์ให้ตกไปในอบาย ขอพระฉัททันตลักษณะ ปราศจากความหวั่นไหวไม่ขุ่นเคืองในศัตรู โปรดขับไล่ความสะดุ้งกลัว ออกจากจิตสันดานของเหล่าสัตว์ นอกจากนี้ขอได้โปรดประทานความเบิกบานใจ ขอพระโมรลักษณะ ในอดีตของพระนาถเจ้า โปรดขจัดอสรพิษร้าย กล่าวคือบาปทั้งปวง ของเหล่าสัตว์ให้สิ้นไป ด้วยพระสุรเสียงที่ประกาศธรรมเทศนา เสมือนการฆ่าอสรพิษ กล่าวคือบาป ของนายพรานฉะนั้น (Phra BuddhapiyaThera, 1998) เป็นการขอพรในลักษณะของการชนะความร้ายด้วยความดี การให้ความนับถือสัตว์เป็นสัญลักษณ์ของความดี บุญ อำนาจ บารมีที่ชนะความชั่วร้าย บาป อกุศลได้

3.3 การขอพรให้เป็นที่พึ่ง และปกป้องคุ้มครอง

การขอพรให้เป็นที่พึ่ง และปกป้องคุ้มครอง ได้แก่ ขอพระอุโปสถลักษณะ (ที่มีรูปทรงดุจพญาช้างอุโปสถ) โปรดยังสรรพสัตว์ ให้ถึงสิริแห่งความเป็น จักรพรรดิครองทวีปทั้ง 4 ขอพระนาคลักษณะ ราวกะว่า พญานาคนามว่าวาสุกีผู้มีร่างงามดั่งเกลียวคลื่น ละทิ้งบาดาลภพวิมานของตน โผล่มาเพื่อภักดีต่อพระยุคลบาทอันเป็นสิ่งที่น่ารมณีย์ยิ่งกว่าภพพิมานของตน ประหนึ่งว่าจะพักพิงอาศัยอยู่ในสระโบกขรณีคือพระยุคลบาทนั้นตลอดไป โปรดอภิบาลคุ้มครองเวไนยสัตว์ (Phra BuddhapiyaThera, 1998) เป็นการขอพรที่แสดงให้เห็นการนับถือสัตว์ในฐานะผู้มีอำนาจ ผู้นำ มีความเป็นพระราชาที่เป็นที่พึ่งและสามารถปกป้องคุ้มครองได้

3.4 การขอพรให้ได้เกิดในสวรรค์

การขอพรให้ได้เกิดในสวรรค์ ได้แก่ ขอพระเอราวัณลักษณะ (ที่มีรูปทรงดั่งพญาช้างทรงเอราวัณ) อันประเสริฐ ณ ที่ฝ่าพระยุคลบาท เป็นราวกะละทิ้ง

สระโบกขรณีบนสวรรค์ แล้วหยั่งลงสู่โบกขรณีหลวงกล่าวคือพระยุคลบาทที่รมณีย์ดารดาษด้วยทรัพย์ศฤงคารทั่วทั้งไตรโลก โปรดนำเหล่าปาณชาติผู้ขึ้นชื่อให้ถึงดาวดึงษ์เมืองเท้าบุรินท์โดยเร็วพลัน (Phra BuddhapiyaThera, 1998) ช้างเอราวัณเป็นช้างทรงของพระอินทร์ จึงเป็นสัญลักษณ์ของการนำทางขึ้นสู่สวรรค์ สะท้อนถึงการนับถือสัตว์ที่มีคุณวิเศษในความเชื่อของมนุษย์

3.5 การขอพรให้หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร เข้าถึงพระนิพพาน

การขอพรให้หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร เข้าถึงพระนิพพาน ได้แก่ ขอพระหังสลักษณะ ที่เมื่อครั้งเสวยชาติเป็นพญาหงส์ โปรดได้ขัดขวางการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ของชนทั้งปวง ขอพระกรวีกลักษณะ ถูกบดบังด้วยพระสุรเสียงของพระจอมมุนี สงัดเงียบราวกะว่า ถูกพันธนาการไว้ในกรง โปรดขจัดวาจาอันไม่ไพเราะของชนทั้งปวงให้หมดไป ขอพญากินนร และพระนางกินนรี โปรดยังสรรพสัตว์ให้ได้ประสบความสำเร็จ ในการปฏิบัติโลกุตตรมรรค ขออุสภราช โปรดนำภาระอันประเสริฐกล่าวคือพระอรหัตตมรรค ไปสู่มหานครคือพระนิพพาน ขอรูปของสัตว์ต่าง ๆ ที่ปรากฏ ณ ฝ่าพระยุคลบาทโปรดหยุดยั้งคติภพทั้งปวงของเหล่าสัตว์ มิให้หมุนไปได้ (Phra BuddhapiyaThera, 1998) แสดงให้เห็นว่าสัตว์คือหลักธรรมอันประเสริฐที่นำพาให้หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร เข้าถึงพระนิพพาน

การขอพรต่อรูปสัตว์ที่ปรากฏในรอยพระพุทธบาทดังอธิบายข้างต้น สื่อความหมายให้เห็นการนับถือ แสดงความเคารพบูชาต่อสัตว์ ด้วยความคิดว่าสัตว์เหล่านี้อยู่ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า กล่าวคืออยู่ใต้พระบาทของพระพุทธเจ้า แม้ไม่ทันเห็นพระพุทธเจ้ายังทรงชนม์อยู่ แต่ก็ยังเห็นรอยพระบาทที่มีรูปสัตว์นานาชนิดที่เป็นสัญลักษณ์สื่อกลางเพื่อเชื่อมโยงให้ได้เข้าถึงความเป็นพุทธะ ผ่านการขอพร อ้อนวอนอธิษฐาน สัตว์ทั้งหลายจึงกลายเป็นที่นับถือของมนุษย์ที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

บทสรุป

การนำเสนอภาพสัตว์ในลักษณะการสื่อความหมายในรอยพระพุทธบาทนี้ เน้นไปที่การประกอบสร้างความเป็นสัตว์ ได้แก่การให้ค่าความเป็นสัตว์ ความเท่าเทียมของสัตว์กับมนุษย์และการให้ความนับถือต่อรูปสัตว์ในรอยพระพุทธบาท ผู้รจนาคัมภีร์

ทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏชัดเจนได้แก่ คัมภีร์ปัชชมธุ คัมภีร์พระพุทธบาทมงคล และคัมภีร์พุทธปาทลกฺขณ ได้นำเสนอให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งมักดำเนินไปบนพื้นฐานของมโนทัศน์ในการแสดงความเสมอภาคที่เท่าเทียมระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ซึ่งถือว่าเป็นความคิดกระแสหลักทางพระพุทธศาสนา ที่มักประกอบสร้างความหมายให้กับสัตว์อย่างมีคุณค่าทัดเทียมกับพระพุทธเจ้า ในเชิงสัญลักษณ์ความเปรียบคุณสมบัติพิเศษส่วนใดส่วนหนึ่งที่ไม่มีในมนุษย์ทั่วไป แต่อย่างไรก็ตาม ภาพสัตว์ต่าง ๆ ที่พยายามอธิบายให้ค่าความเป็นสัตว์นั้น ถูกสร้างภายใต้พระบาทของพระพุทธเจ้า อาจมีนัยที่แสดงให้เห็นว่าถึงอย่างไรความเป็นมนุษย์ก็อยู่เหนือธรรมชาติ แต่ทว่าความเป็นพระพุทธเจ้านั้น เกิดขึ้นได้จากการค้นพบความจริงในธรรมชาติ พระพุทธเจ้าจึงเป็นที่รวมของธรรมชาติและคุณวิเศษต่าง ๆ ของสรรพสัตว์ อีกทั้งทรงเล็งเห็นความเป็นไปของสรรพสัตว์อย่างรอบคอบและประณีต สัตว์คือธรรมาธิบายของหลักธรรมและคุณธรรมอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าทรงประกอบและบำเพ็ญ

References

Chalermwut Wichit. (2015). *"Animals and Ethical Actions in Theravada Buddhism"* in Earth, Water, Wind, Fire, Elements, Universe, Poison from a Humanities Perspective. (2015) Chaturi Tingsapat, Suradet Chotiudomphan and Alisa Santasombat (editors) Bangkok: Siam Review. 167-202. [in Thai].

Fine Arts Department. (1997). *108 Mangala in the Buddha's Footprint (Atthakatha Buddhapadalakkhaṇa).* His Majesty graciously graciously The royal print was given at the royal cremation ceremony of Phra Debvajaradhammabhorn (Suraphong Thanvaro), P.Dh., at the Royal Crematorium in front of the Phlapphla Issariyabhorn. Wat Debsirindravas. Bangkok: Office of the Royal Secretariat, pp. 73-74. [in Thai].

Fine Arts Department. (2016). *Analysis of the characteristics and meaning of the Buddha's footprint in the National Museum, Bangkok.* 1st edition. Bangkok: Hengsak Mankong Company Limited. [in Thai].

PhraBuddhagosacaraya. (1965). *Sumangalavilasinii translation, volume 1.* Bangkok: Abhidhamma Mahadhat Vidayalaya Foundation. Phra Bhuddharakkhita-caraya. (2005). Translation of the Jinalangkaratika petition. 1st printing. Bangkok: Vinnana Printing House. [in Thai].

PhraPoranacaraya and Phra BuddhapiyaThera. (1998). *Namakkārapatha-Pajjamdhu Pali/translation.* 1st printing. Memorial of the royal cremation ceremony of Phra PitakaKosala (Pun Ariyapannathera) at Wat Saket crematorium on 16 May 1998. Bangkok. : Mahachulalongkornrajavidyalaya University Printing House. [in Thai].

Thailand - Burma: Because our lands are next to each other. (2018). *108 Mangala symbols on the Buddha's footprint.* Retrieved 24 September 2022, from https://www.facebook.com/thailand.and.myanmar/posts/872049152985028/. [in Thai].

Thanya Sangkhaphanthanon. (2016). *Not just a beast: Animal studies from the perspective of ecocriticism.* In the documents of the academic seminar in the Art Criticism Network Research Project: Research and Development (TRF). Sirindhorn Anthropology Center. Bangkok: Thailand Research Fund. [in Thai].

Anchalee Pinrod. (1982). *The Buddhapadamongala scriptures: examination and analytical study.* Master of Arts Thesis Chulalongkorn University.

Regan, Tom. (1985). *"The Case for Animal Rights"* in In Defence of Animals, ed Peter Singer. pp 13- 26. Oxford: Blackwell Publisher.